भारताचे अण्वस्त्र धोरण

कदम माधव

सहाय्यक प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभाग श्री शिवाजी कॉलेज कंधार

सारांश :

विश्वातील एक शांततावादी राष्ट्र म्हणून भारताकडे पाहिले जाते. आजपर्यंतच्या इतिहासात भारताने एकाही राष्ट्रावर आक्रमण केलेले नाही. गौतम बुध्द आणि महात्मा गांधी यांच्या अंहिसा तत्वाची जोपासना करीत शांततामय सहजिवनाचा पुरस्कार भारताने सतत केला. शस्त्र आणि युध्दाचा धिक्कार करीत जागतिक शांततेचा पुरस्कार केला. परंतू बदलत्या आंतरराष्ट्रीय परिस्थितीनुसार भारताला सुध्दा आपल्या धोरणात बदल करावा लागला.

पंडित जवाहरलाल नेहरुंना भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचे शिल्पकार म्हटले जाते. कारण भारतीय परराष्ट्र धोरणाची वैचारिक पार्श्वभूमी आणि जडण-घडण पंडित नेहरुंनी केली. नेहरुंचा विश्वशांती व शांततामय सह-अस्तित्वावर विश्वास असल्यामुळे अण्वस्त्राचा विरोध केला. पंडित नेहरु यांच्या मते, “जागतिक शांता व निःशस्त्रीकरण या धोरणाचा पाठपुरावा करुन अणूशक्तीचा वापर शांततेसाठी व आर्थिक विकासासाठी केला पाहिजे व जागतिक पातळीवर सर्व अणवस्त्राचे निःस्त्रीकरण केले पाहिजे” **१**

çLrkouk :

भारताचे अण्वस्त्र धोरण निर्धारीत करीत असताना पंडित नेहरु यांनी ‘जागतिक शांतता व निःशस्त्रीकरण’या धोरणाचा पाठपुरावा करुन अणूशक्तीचा वापर शांततेसाठी व आर्थिक विकासासाठी केला पाहिजे अणूशक्तीचा वापर विध्वंसाऐवजी विकासासाठी करण्यात यावा. तसेच संपूर्ण विश्वाचे निःशस्त्रीकरण करण्यात यावे अशा प्रकारची आदर्शवादी भुमीका भारतीय अण्वस्त्र धोरणाची होती. भारताचे अण्वस्त्र धोरण डॉ.होमी भाभा यांच्या अध्यक्षतेखाली व पंडित नेहरु यांच्या नियंत्रणाखाली सुरु झाले.

पंडित नेहरुंच्या नेतृत्वात अण्वस्त्र निर्मीतीला विरोध आणि जागतिक निःशस्त्रीकरणाचा संपूर्ण पाठींबा या दोन तत्वाचा भारताच्या अण्वस्त्र धोरणात समावेश करण्यात आला. परंतू बदलत्या जागतिक परिस्थितीला अनुसरुन भारताला सुध्दा आपल्या अण्वस्त्र धोरणात बदल करण्याची आवश्यकता भासली. लाल बहादूरशास्त्री यांच्या मते, “भारत अणूशक्तीचा उपयोग सदैव शांततेसाठी व आर्थिक विकासासाठी करेल. पण अणूबॉम्ब न बनवण्याचे भारताचे धोरण कायमस्वरुपी राहिले असे नाही. तर आपल्या सुरक्षेच्या गरजा लक्षात घेता वेळप्रसंगी भारत अणूचाचणी शांततामय कार्यक्रमाचा भाग म्हणून घेण्यात येईल.” **२**

व्दितीय महायुध्दाच्या अस्ताबरोबर विश्वात अणुयुगाला प्रारंभ झाला. १९४५ मध्ये अमेरीकेने जपानच्या हिरोसीमा व नागासकी या दोन शहरावर अणूबॉम्बचा वापर केला. त्यामुळे प्रथमच जगाला अणुबॉम्बचा प्रत्यय आला. अमेरीकेनंतर

रशियानेही अणुयुगात प्रवेश केला. या जागतिक स्थित्यतराबरोबर दक्षिण आशियातील बदलाचा परिणाम भारताच्या अण्वस्त्र धोरणावर झाला. १९६२ ला चिनने पंचशील करार धुडकावून भारतावर आक्रमण केले. चीनने मैत्रीचा हात समोर करुन दुसऱ्या हाताने पाठीत सुरा मारला. त्यामुळे भारताच्या आदर्शवादी परराष्ट्र धोरणाला तडा गेला. दुसऱ्या बाजूला १९६५ ला पाकिस्तानचे भारतावरील आक्रमण आणि १९६४ ला चीनचा अण्विक स्फोट यामुळे भारताला आपल्या परराष्ट्र धोरणाबरोबरच अण्वस्त्र धोरणाचाही पूर्नविचार करण्याची आवश्यकता भासली. इंदिरा गांधीच्या नेतृत्वामुळे भारतीय अण्वस्त्र धोरणाला दिशा प्राप्त झाली. भारताचे अण्वस्त्र धोरण आदर्शवादाकडून वास्तव वादाकडे झुकले. राष्ट्रसंरक्षणासाठी अण्वस्त्रशिवाय पर्याय नाही. म्हणून शेवटी इंदिरा गांधीनी १८ मे १९७४ रोजी बुध्द जयंतीच्या दिवसी सकाळी ८ वाजून ०५ मिनीटांनी राजस्थानमधील पोखरणच्या वाळवंटात खेतोलाई क्षेत्रात १०४ मीटरच्या खोलीवर ९ किलो टन प्लूटोनियमचा बॉम्बस्फोट करण्यात आला व 'बुध्द हसला' अशी घोषणा भारताने केली. या अणुचाचणी नंतर भारताच्या अण्वस्त्र धोरणाला वास्तववादी स्वरुप प्राप्त झाले.

भारताने आपल्या अण्वस्त्र धोरणात केलेल्या बदलामुळे आंतरराष्ट्रीय पातळीवरुन मोठया प्रमाणात टिका झाली. पाकिस्तानने तर असे म्हटले की, "वेळ आली तर पाकिस्तान गवत खाईल पण अणुस्फोट घडवून आणील" **३** अशा प्रकारची प्रतिक्रीया दिली. परंतू भारताने अणूचाचणी नंतर आपली भुमीका स्पष्ट करताना म्हटले की, भारताने अणूचाचणी संशोधन व विकास कार्यासाठी केलेली आहे. भारताचा अणूचाचणीचा उद्देश विकासाचा आहे तर विनाशाचा नाही. म्हणून डॉ.सेठना भारताची भुमीका स्पष्ट करताना असे म्हटले की, "भारताने या आण्विक विज्ञान व तंत्रज्ञानाचा उपयोग मानवतावादी दृष्टीकोनातून शांततामय उपायांना दिशा देण्यासाठी केला. आण्विक चाचणी यशस्वी झाल्यानंतर भारत यांचा उपयोग ज्या भुप्रदेशात नैसर्गीक वायू आहे. तेथे गॅसच्या विहीरी खोदण्यासाठी व खडकाळ जमिनी फोडण्यासाठी करेल". **४**

१९७७ नंतर भारतातील सत्ता परिवर्तनानंतर भारतीय अण्वस्त्र धोरणाची गती मंदावली जनता राजवटीच्या काळात भारतीय अण्वस्त्र धोरणात बदल झाला. जनता सरकारचे पंतप्रधान मोरारजी देसाई यांनी अण्वस्त्राला विरोध दर्शवताना असे म्हटले, "भारत सरकार यापुढे कसल्याही अणूचाचण्या घेणार नाही. भारतासारख्या शांतताप्रेमी राष्ट्राला अणुचाचणी घेण्याची कांहीही आवश्यकता नाही." **५** त्यामुळे भारतीय अण्वस्त्र धोरणाच्या विकासाला खिळ बसली. अटलबिहारी वाजपेयी संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या आमसभेत भाषण करताना असे म्हणाले, "भारत अण्वस्त्रे बनवण्याच्या किंवा ती संपादन करण्याच्या पूर्णपणे विरोधात आहे; तेंव्हा आमच्या शेजारी राष्ट्रांनी अण्वस्त्रे बनविली तरी आम्ही अण्वस्त्रे बनविणार नाही. भारत सरकारचा अणूचाचण्या घेण्याचा कोणताही विचार नाही." **६**

भारताच्या राजकीय परिवर्तनाचा परिणाम भारतीय अण्वस्त्र धोरणावर होत राहिला. अण्वस्त्र धोरणात सातत्याऐवजी राजकीय परिवर्तनामुळे चढ-उतार येत राहिले. १९९८ नंतर केंद्रात भाजपचे सरकार अस्तित्वात आल्यानंतर पंतप्रधान अटलबिहारी वाजपेयी यांनी अण्वस्त्र धोरणाच्या पूर्नविचाराची आवश्यकता प्रतिपादन केली. कारण १९९० च्या दशकानंतर बदलती आंतरराष्ट्रीय परिस्थिती व शेजारी राष्ट्रांचे वाढते आण्विक सामर्थ्य लक्षात घेऊन भारतानेही अणूचाचणीला प्राधान्य दिले. १९९८ मध्ये 'शक्ती ९८, मोहिमेअंतर्गत पोखरण येथे ११ मे १९९८ रोजी तीन व १३ मे १९९८ रोजी दोन अशा लागोपाठ पाच अणूचाचण्या घेतल्या. हायड्रोजन बॉम्ब, फिजन बॉम्ब व लोईल्ड बॉम्ब यांच्याव्दारे पाच अणूस्फोट घडवून आणण्यात आहे.

१९९८ च्या अणूचाचणी नंतर भारताने अण्वस्त्र सज्जता सिध्द केली. एवढेच नाही तर १३ मे १९९८ ला भारताने स्वतःला अण्वस्त्रधारी राष्ट्र म्हणून घोषीत केले. अशाप्रकारे अण्वस्त्राची क्षमता असलेला आणि स्वतःला अण्वस्त्रसंपन्न देश म्हणून घोषीत करणारा भारत हा जगातील सहावा देश ठरला आहे.

अशाप्रकारे प्रारंभी अंहिसा, जागतिक शांति आणि सह-अस्तित्वाचा पुरस्कार करणाऱ्या भारताने अणुयूगात प्रवेश केला. आतापर्यंत सहा अणूस्फोट करुन स्वतःची अण्वस्त्र क्षमता सिध्द केली. आज भारत अण्वस्त्र संपन्नतेमुळे महाशक्तीच्या रांगेत उभा आहे. आण्विक तंत्रज्ञान आणि त्याचे उपयोजन या बाबतीत भारताने स्वयसिध्दता प्राप्त केली आहे. त्यामुळे आज भारताचे अण्वस्त्र धोरण स्वावलंबी बनले आहे.

संदर्भ सूची

१) डॉ.विजय खरे, जागतिक राजकारणात भारत, हे सागर पब्लिकेशन, शनिवार पेठ, पुणे आवृत्ती-दुसरी २०१०,पृष्ठ क्र.७९.

२) प्रा.डॉ.डि.बी.तोडकर, भारत आणि जग, डायमंड पब्लिकेशन, पुणे जुलै-२०१०, पृष्ठ क्रमांक १४२.

३) डॉ.विजय खरे, जागतिक राजकारणात भारत के. सागर पब्लिकेशन, शनिवार पेठ पुणे, आवृत्ती-दुसरी २०१०, पृष्ठ क्रमांक ८१.

४) डॉ.विजय खरे, जागतिक राजकारणात भारत के. सागर पब्लिकेशन, शनिवार पेठ पुणे, आवृत्ती-दुसरी २०१०, पृष्ठ क्रमांक ८७.

५) डॉ.श्याम बिहारी श्रीवास्तव, भारतीय परमाणू-नीति शताब्दीकी चुनैतीया, राधा पब्लिकेशन, नई दिल्ली.

६) डॉ.विनोद कुमार पाल, परमाणु सम्पन्न भारत, डिस्कवरी पब्लिसींग हाऊस प्राईवेट लिमीटेड, दरीया गंज, नई दिल्ली.

७) भारत की परमाणु नीति पोकरण विस्फोट-II, डॉ.शालिनी दुबे, आदि पब्लिकेशन्स्, शान्ति गर, जयपूर

८) व्ही.बी.पाटील, जागतिक व्यवहारात भारत के. सागर पब्लिकेशन, शनिवार पेठ पुणे.

९) डॉ.विजय खरे, जागतिक राजकारणात भारत के.सागर पब्लिकेशन्स, शनिवार पेठ पुणे.